

İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA BANKLARIN ROLU VƏ YERİ

Nəzəri və tətbiqi iqtisadiyyat elmi keçid dövrü iqtisadiyyatının qarşılaşdığı problemlərin həlli üçün bir sıra nəzəri fikirlər formalaşdırmış və bu fikirlər bəzi ölkələrdə tətbiq edilərək müəyyən nəticələr əldə edilmişdir. Lakin bu nəzəriyyələr yalnız birbaşa bazar iqtisadiyyatına keçid proseslərini tənzimləməyə xidmət edir. Azərbaycan kimi ölkələrin isə sovetlər dövründə yaradılmış iqtisadi infrastruktur, sənaye potensialı, kifayət qədər savadlı əhalisi və s. vardır. Bu ölkələrdə, digər tərəfdən uzunmüddət bazar iqtisadiyyatının prinsipləri deyil, inzibati-amirlik münasibətləri hökm sürmüşdür. Odur ki, keçid dövrünün çox qısa bir zaman çəkəcəyi düşüncəsində olanlar, böyük ehtimalla yanılırlar. Bu mənada keçid dövrü iqtisadiyyatının özəlliklərinin, ümumi qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinin məqbul konsepsiyaların işlənilib hazırlanmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Məhz buna görə də bu ümumi problem və qanunauyğunluqların nəzərdən keçirilməsi məqsədə uyğundur. İqtisadi ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi, bütlükdə iqtisadiyyat dörd sektora bölünür: Manetar sektor, Real sektor, Xarici sektor və Sosial sektor. Real sektora kənd və meşə təsərrüfatı, ovçuluq və balıqçılıq, sənaye, istehsal, tikinti və xidmət sahələri (ticarət, nəqliyyat, rabitə, təhsil, səhiyyə, elm, mədəniyyət və s.) daxil edilir.

Azərbaycan Respublikası DSK-nın milli hesablar sisteminin təsnifatına görə, real sektorun məhsul istehsal edən sahələrinə sənaye, kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı; tikinti, xidmət sahələrinə isə nəqliyyat, poçt və rabitə, topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri, mehmanxana və restoranlarda xidmətin göstərilməsi, sosial və digər xidmətlər aid olunur. Mərkəzi Bankın təsnifatına görə isə, real sektorun sahələrinə ticarət və xidmət, energetika, kimya və təbii ehtiyatlar, kənd təsərrüfatı və emal, inşaat və əmlak, sənaye və istehsal, nəqliyyat və rabitə, ev təsərrüfatları, ictimai təşkilatlar, hökumət idarələri və digər sektorlar daxil edilir. Dövlət müxtəlif iqtisadi siyasət (büdcə, vergi, bank-kredit, valyuta, xarici iqtisadi, siyasət və s.) tədbirlərindən istifadə edərək real sektorun formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir və sosial tərəqqini təmin edir. Hazırkı şəraitdə pul-kredit siyasəti dövlətin real sektora təsirinin dolayı formalarından biridir. O, pulun

iqtisadiyyatın real sektorunda rolu və onun əsas makroiqtisadi parametrlərə (iqtisadi artım, məşğulluq, qiymət, tədiyyə balansı) təsiri haqqında nəzəri konsepsiyalara əsaslanır. Müasir nəzəriyyələrdə pula və kreditə real sektorun formalaşması və inkişafının fəal amilləri kimi baxılır. Real sektorda bank sisteminin inkişafına tarixi zərurətlə bağlı olan bir sıra makroiqtisadi və siyasi amillər təsir edir. Bu amilləri ayrı-ayrı araşdıraraq:

1. Əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi. Banklar iqtisadiyyatda pulla bağlı əməliyyatları yerinə yetirirlər. Onlar fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edir, kreditlər verir, müxtəlif məqsədlə nağd və nağdsız hesablaşmalar aparırlar. Buna görə də ölkə iqtisadiyyatında əmtəə-pul münasibətlərinin, istehsal və ticarətin inkişaf səviyyəsi, pul dövriyyəsinin vəziyyəti, bank sisteminin fəaliyyətinə əsaslı surətdə təsir edir, onun mənasını müəyyənləşdirir.

2. İctimai və iqtisadi qaydalar, onların məqsədli təyinatları və sosial istiqamətləri. Əgər cəmiyyətdə bu və ya digər formada əmanət, depozit fəaliyyəti kifayət dərəcədə stimullaşdırılmazsa və bu iş mövcud qaydalarla, normativ sənədlərlə nizamlanmazsa, onda banklar hüquqi və fiziki şəxslərin sərbəst vəsaitini cəlb edə bilməz. Əgər cəmiyyətin inkişafının hər hansı bir mərhələsində, hərbi kommunizm 15 dövründə olduğu kimi əmtəə mübadiləsi və pul dövriyyəsi dayandırılırsa və sadəcə olaraq bu proses əmtəə bölgüsü vasitəsilə həyata keçirilərsə, belə vəziyyətdə nə banklar, nə də ki, digər kredit təşkilatları səmərə əldə edə bilməz və sistemin inkişafı ləngiyər.

3. Qanunvericilik bazası və qanunlar. Dünyanın bir çox ölkələrində mövcud bank qanunvericiliyi heç də bir-biri ilə eyniyyət təşkil etmir və onların arasında böyük fərqlər mövcuddur. Elə ölkələr vardır ki, orada banklara qiymətli kağızlarla əməliyyat aparmaq, öz kapitalını iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinə yönəltmək və ya sahələrlə təmərküzləşmə aparmaq qadağan edilmişdir. Digər ölkələrdə isə banklara sığorta işi ilə məşğul olmağa icazə verilmir. Bank qanunvericiliyi bu sistemin zəruri bir hissəsidir. Hal-hazırda Azərbaycanda bank fəaliyyətinə dair iki əsas qanun fəaliyyət göstərir:

1) 12 dekabr 2004-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Qanun»;

2) 16 yanvar 2004-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında banklar haqqında Qanun».

4. İqtisadiyyatda bankların rolu və mahiyyəti haqqında ümumi təsəvvürlər. Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi şəraitində banklar dövlət idarəetmə sisteminin bir hissəsi kimi müəssisəyə təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət edən orqan şəklində mövcud idi. Bu şəraitdə banklar maddi nemət yarada bilmədən üst qurum rolunda çıxış edirdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003.
2. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
3. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
4. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik. Bakı, 2010.
5. Abbasov A.H., Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri. Bakı, 2003.